FAN VA TA’LIM YANGILIKLARI
ILMIY-METODIK JURNAL
ISSN 3093-8694 ◆ saen.uz
2026-yil
11-son

UDK: 37.015.31:37.091.3

**Oripova Ruxshona,**
Andijon davlat pedagogika instituti pedagogika yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

# AVLONIY ASARLARI VOSITASIDA TALABALARDA O‘QISHGA BO‘LGAN IJOBIY MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

**Annotatsiya.** Mazkur maqolada Abdulla Avloniyning pedagogik merosidan foydalanish asosida talabalarda o‘qishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Xususan, mutafakkirning «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida ilgari surilgan ilm-ma’rifat, axloqiy tarbiya, mehnatsevarlik, mas’uliyat, intizom va shaxsiy kamolotga oid qarashlarining zamonaviy oliy ta’lim jarayonidagi pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, talabalarning o‘quv motivatsiyasini rivojlantirish, mustaqil ta’lim faoliyatini takomillashtirish, kitobxonlik madaniyatini shakllantirish hamda milliy pedagogik merosni zamonaviy ta’lim metodlari bilan uyg‘unlashtirish masalalariga e’tibor qaratilgan. Tadqiqot natijasida Avloniy asarlari asosida talabalarda o‘qishga ijobiy munosabatni shakllantirishning motivatsion, mazmuniy-kognitiv, faoliyatli va refleksiv-baholash bosqichlaridan iborat pedagogik mexanizmi asoslab berilgan.

**Kalit so‘zlar:** Abdulla Avloniy, pedagogik meros, o‘qish motivatsiyasi, ijobiy munosabat, ma’naviy-axloqiy tarbiya, kitobxonlik madaniyati, mustaqil ta’lim, pedagogik mexanizm.

# ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛОЖИТЕЛЬНОГО ОТНОШЕНИЯ СТУДЕНТОВ К ОБУЧЕНИЮ ПОСРЕДСТВОМ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АВЛОНИ

**Аннотация.** В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования положительного отношения студентов к обучению на основе использования педагогического наследия Абдуллы Авлони. Особое внимание уделяется педагогическому потенциалу идей просвещения, нравственного воспитания, трудолюбия, ответственности, дисциплины и личностного развития, изложенных в произведении мыслителя «Туркий гулистон ёхуд ахлок», в условиях современного высшего образования. Анализируются возможности развития учебной мотивации студентов, совершенствования самостоятельной образовательной деятельности, формирования культуры чтения и интеграции национального педагогического наследия с современными образовательными методами. На основе проведённого теоретического анализа обоснован педагогический механизм формирования положительного отношения студентов к обучению, включающий мотивационный, содержательно-когнитивный, деятельностный и рефлексивно-оценочный этапы.

**Ключевые слова:** Абдулла Авлони, педагогическое наследие, учебная мотивация, положительное отношение к обучению, духовно-нравственное воспитание, культура чтения, самостоятельное обучение, педагогический механизм.

# PEDAGOGICAL MECHANISMS OF DEVELOPING STUDENTS’ POSITIVE ATTITUDES TOWARDS LEARNING THROUGH AVLONI’S WORKS

**Abstract.** This article examines the theoretical and practical aspects of developing students’ positive attitudes towards learning through the use of Abdulla Avloni’s pedagogical heritage. Particular attention is paid to the educational potential of the ideas of enlightenment, moral upbringing, diligence, responsibility, discipline, and personal development presented in the thinker’s work Turkiy Guliston yoxud Axloq in the context of contemporary higher education. The article analyzes approaches to improving students’ academic motivation, developing independent learning activities, fostering a culture of reading, and integrating national pedagogical heritage with modern teaching methods. Based on the theoretical analysis, a pedagogical mechanism for developing students’ positive attitudes towards learning is substantiated. It consists of four interconnected stages: motivational, content-cognitive, activity-based, and reflective-evaluative.

**Keywords:** Abdulla Avloni, pedagogical heritage, learning motivation, positive attitude towards learning, spiritual and moral education, reading culture, independent learning, pedagogical mechanism.

## KIRISH

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan sharoitda ta’lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri mustaqil fikrlaydigan, keng dunyoqarashga ega, ijtimoiy mas’uliyatni anglaydigan hamda uzluksiz bilim olishga intiladigan yosh avlodni tarbiyalashdan iborat. Ayniqsa, oliy ta’lim jarayonida talabalarning o‘qishga bo‘lgan munosabatini shakllantirish, ularda bilim olishga nisbatan ichki ehtiyoj va barqaror qiziqishni rivojlantirish dolzarb pedagogik masalalardan biri hisoblanadi.

O‘qishga ijobiy munosabat talabaning ta’lim jarayoniga ongli yondashishi, bilim olishni shaxsiy va kasbiy rivojlanishning muhim sharti sifatida qabul qilishi, mustaqil izlanishi hamda o‘z oldiga aniq maqsadlar qo‘ya olishi bilan belgilanadi. Bunday munosabatni shakllantirish faqat o‘quv materiallarini o‘zlashtirish bilan chegaralanmaydi. U talabaning ma’naviy dunyosi, axloqiy qarashlari, qiziqishlari, hayotiy maqsadlari va ijtimoiy faolligi bilan ham chambarchas bog‘liq.

O‘zbek xalqining boy ma’naviy-ma’rifiy merosida ta’lim va tarbiya masalalariga alohida e’tibor qaratgan buyuk ma’rifatparvarlardan biri Abdulla Avloniy hisoblanadi. U jadidchilik harakatining yirik namoyandasi sifatida milliy ta’limni rivojlantirish, yosh avlodni ilmli, ma’rifatli va axloqli qilib tarbiyalash yo‘lida samarali faoliyat olib borgan. Uning pedagogik qarashlarida ilm-ma’rifat inson kamolotining asosiy sharti, tarbiya esa shaxsning ma’naviy qiyofasini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Avloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» asari o‘zbek pedagogik tafakkuri tarixida muhim o‘rin egallaydi. Mazkur asarda insonning yaxshi va yomon xulqlari, ilm olishga intilishi, axloqiy fazilatlari, mehnatsevarligi hamda jamiyat oldidagi

mas’uliyati keng yoritilgan [1]. Muallif ta’lim va tarbiyani bir-biridan ajralmas jarayon sifatida talqin etib, yosh avlodning kamolotida bilim va axloqiy tarbiyaning o‘zaro uyg‘unligiga alohida ahamiyat beradi.

Mazkur qarashlar bugungi oliy ta’lim tizimi uchun ham muhim metodologik ahamiyatga ega. Chunki talabalarda o‘qishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishda ularning nafaqat bilim olishga bo‘lgan qiziqishini, balki mas’uliyat, intizom, mehnatsevarlik va mustaqil fikrlash kabi shaxsiy sifatlarini ham rivojlantirish talab etiladi.

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-sonli «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunida ta’lim tizimining huquqiy va tashkiliy asoslari, ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari belgilangan [9]. Ushbu qonun ta’lim oluvchilarning intellektual, ma’naviy va jismoniy rivojlanishi uchun zarur sharoitlarni yaratishning huquqiy asoslarini mustahkamlaydi.

Shu nuqtayi nazardan, Abdulla Avloniy asarlaridagi pedagogik g‘oyalarni zamonaviy oliy ta’lim jarayoniga tatbiq etish, ularning talabalarda o‘qishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishdagi imkoniyatlarini aniqlash va amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish muhim ilmiy-pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi Abdulla Avloniy pedagogik merosining talabalarda o‘qishga bo‘lgan ijobiy munosabatni shakllantirishdagi imkoniyatlarini nazariy jihatdan tahlil qilish hamda undan foydalanishning samarali pedagogik mexanizmlarini asoslashdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun Avloniyning ta’lim va tarbiyaga oid qarashlarini o‘rganish, «Turkiy guliston yoxud axloq» asarining o‘quv motivatsiyasini rivojlantirishdagi ahamiyatini aniqlash, talabalarda o‘qishga ijobiy munosabatni shakllantiruvchi pedagogik omillarni tahlil qilish hamda milliy pedagogik merosni zamonaviy interfaol metodlar bilan uyg‘unlashtirish imkoniyatlarini asoslash vazifalari belgilandi.

## MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Abdulla Avloniyning pedagogik merosi o‘zbek milliy pedagogik tafakkuri taraqqiyotida muhim o‘rin egallaydi. Uning ta’lim-tarbiya haqidagi qarashlari, avvalo, millatning ma’naviy yuksalishi, yoshlarning ilmli va axloqli bo‘lib voyaga yetishi, jamiyat taraqqiyotida faol ishtirok etishi kabi masalalar bilan bog‘liq.

Avloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» asari mazmun jihatidan axloqiy-ta’limiy xarakterga ega bo‘lib, unda insonning ijobiy fazilatlari, salbiy xususiyatlari, tarbiyaning shaxs kamolotidagi o‘rni va ilm-ma’rifatning ahamiyati yoritilgan [1]. Asarda insonning ma’naviy rivojlanishi uning bilim olishga intilishi, xulq-atvori va jamiyat oldidagi mas’uliyati bilan uzviy bog‘liq holda izohlanadi.

Mutafakkirning pedagogik qarashlarida ta’lim faqat bilim berish vositasi emas, balki insonning dunyoqarashi, axloqiy qiyofasi va ijtimoiy munosabatlarini shakllantiruvchi jarayon sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuv zamonaviy pedagogikadagi shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, tarbiyaviy ta’lim va kompetensiyaviy

yondashuv tamoyillari bilan mazmunan uyg‘unlashadi. Avloniyning tanlangan asarlarida ham ma’rifat, milliy uyg‘onish, ta’lim va tarbiya masalalarining keng yoritilishi uning pedagogik merosini yaxlit o‘rganish imkonini beradi [2].

O‘zbek pedagogika tarixiga oid ilmiy adabiyotlarda milliy ma’rifatparvarlarning ta’limiy qarashlari pedagogik tafakkur rivojining muhim manbasi sifatida baholanadi. Jumladan, O. Hasanboyeva, J. Hasanboyev va H. Hamidovlarning pedagogika tarixiga oid tadqiqotlarida milliy pedagogik merosning shakllanishi, rivojlanishi va ta’lim-tarbiya tizimidagi o‘rni yoritilgan [3]. Ushbu tadqiqotlar Avloniy kabi ma’rifatparvarlarning pedagogik qarashlarini tarixiy va nazariy jihatdan o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Q. Tolipov va M. Usmonboyeva tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari esa ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish, talabalarni faol o‘quv faoliyatiga jalb etish va ularning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalarini o‘rganishda metodik asos bo‘lib xizmat qiladi [4].

O‘quv motivatsiyasi masalasi xorijiy pedagogik va psixologik tadqiqotlarda ham keng o‘rganilgan. Xususan, L.S. Vygotskiy ta’lim jarayonida ijtimoiy muhit, muloqot va hamkorlikning shaxs rivojlanishiga ta’sirini asoslab bergan. Uning qarashlariga ko‘ra, o‘qituvchi va ta’lim oluvchi o‘rtasidagi hamkorlik, shuningdek, ijtimoiy o‘zaro ta’sir bilish faoliyatining rivojlanishida muhim o‘rin tutadi [5]. Bu yondashuv Avloniy asarlarini jamoaviy muhokama, savol-javob va hamkorlikdagi tahlil asosida o‘rganishning pedagogik imkoniyatlarini ochib beradi.

E. Deci va R. Ryan tomonidan ishlab chiqilgan o‘z-o‘zini belgilash nazariyasida ichki motivatsiyaning shakllanishi shaxsning mustaqillik, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik ehtiyojlari bilan izohlanadi [6]. Mazkur nazariya talabalarda bilim olishga bo‘lgan ichki qiziqishni rivojlantirish, ularning mustaqil qaror qabul qilishi va o‘z ta’lim faoliyatini boshqarishiga sharoit yaratish zarurligini ko‘rsatadi.

J. Dewey ta’lim jarayonida faol tajriba, mustaqil fikrlash va amaliy faoliyatning ahamiyatini asoslagan. Uning fikricha, ta’lim oluvchi bilimlarni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki o‘z tajribasi va faoliyati orqali bilim hosil qiluvchi faol subyekt sifatida namoyon bo‘lishi kerak [7]. Bu qarash Avloniy merosini zamonaviy ta’lim metodlari asosida o‘rganish bilan uzviy bog‘liqdir.

Shuningdek, F. Jabborovaning Abdulla Avloniy pedagogik qarashlariga bag‘ishlangan tadqiqotida mutafakkir merosining ta’limiy va tarbiyaviy jihatlari yoritilgan [8].

O‘rganilgan ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Avloniy merosidagi ma’naviy-axloqiy g‘oyalarni zamonaviy motivatsion va faoliyatga asoslangan pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish talabalarning o‘qishga bo‘lgan munosabatini rivojlantirish uchun muhim nazariy asos yaratadi. Bunda tarixiy asarlarning mazmunini shunchaki bayon qilish bilan cheklanmasdan, ularni talabalarning mustaqil izlanishi, muammoli vaziyatlarni tahlil qilishi va shaxsiy xulosalar chiqarishi bilan bog‘lash zarur.

## METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, Abdulla Avloniy asarlarida ilgari surilgan pedagogik qarashlarni o‘rganish, ularni zamonaviy ta’lim tamoyillari bilan qiyoslash hamda talabalarda o‘qishga ijobiy munosabatni shakllantirish imkoniyatlarini aniqlashga yo‘naltirilgan.

Tadqiqotning metodologik asosini milliy pedagogik meros, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, faoliyatga asoslangan yondashuv va ichki motivatsiyani rivojlantirishga doir nazariy qarashlar tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida tarixiy-pedagogik tahlil, qiyosiy-tahliliy yondashuv, tizimli tahlil va nazariy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Tarixiy-pedagogik tahlil metodi yordamida Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari shakllangan tarixiy-ma’rifiy muhit, uning ta’lim va tarbiyaga oid asarlari hamda «Turkiy guliston yoxud axloq» asarining mazmuni o‘rganildi. Qiyosiy-tahliliy metod asosida mutafakkir ilgari surgan ilm-ma’rifat, axloq, mehnatsevarlik va mas’uliyat haqidagi qarashlar zamonaviy motivatsion ta’lim, mustaqil ta’lim va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillari bilan qiyoslandi.

Tizimli yondashuv orqali talabalarda o‘qishga ijobiy munosabatni shakllantirishga ta’sir etuvchi omillar o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilindi. Nazariy umumlashtirish metodi esa o‘rganilgan ilmiy manbalar va tahlillar asosida Avloniy merosidan foydalanishning pedagogik mexanizmini ishlab chiqishda qo‘llanildi.

Tadqiqot doirasida o‘qishga ijobiy munosabat murakkab pedagogik hodisa sifatida qaralib, uning o‘zaro bog‘liq to‘rtta tarkibiy qismi ajratib ko‘rsatildi.

Birinchi komponent — motivatsion komponent bo‘lib, talabaning bilim olishga bo‘lgan qiziqishi, ichki ehtiyoji, o‘qishning shaxsiy va kasbiy ahamiyatini anglashi bilan belgilanadi. Ushbu komponentni rivojlantirishda Avloniyning ilm-ma’rifatga oid qarashlari muhim tarbiyaviy vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Ikkinchi komponent — mazmuniy-kognitiv komponent hisoblanadi. U talabalarning Avloniy asarlaridagi ilm, axloq, tarbiya, mehnat va shaxsiy kamolotga oid g‘oyalarni bilishi, tushunishi hamda ularni zamonaviy hayot bilan bog‘lay olishini nazarda tutadi.

Uchinchi komponent — faoliyatli komponent bo‘lib, mustaqil mutolaa, izlanish, matn tahlili, munozara, ijodiy topshiriqlar va hamkorlikdagi o‘quv faoliyatida namoyon bo‘ladi. Bu komponent talabani ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishga xizmat qiladi.

To‘rtinchi komponent — refleksiv-baholash komponentidir. U talabaning o‘z bilimini, o‘quv faoliyatini, erishgan natijalarini va shaxsiy rivojlanishini tahlil qilishi, mavjud kamchiliklarini aniqlashi hamda kelgusi faoliyatiga maqsad belgilashi bilan tavsiflanadi.

Mazkur komponentlarning o‘zaro uyg‘unligi talabalarda o‘qishga ongli munosabatni rivojlantirish, mustaqil ta’lim faoliyatini takomillashtirish va shaxsiy mas’uliyatni kuchaytirishning nazariy asosini tashkil etadi.

## NATIJALAR

Abdulla Avloniy pedagogik merosini nazariy jihatdan o‘rganish natijasida uning asarlarida ilgari surilgan bir qator g‘oyalar talabalarda o‘qishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishda muhim pedagogik imkoniyatlarga ega ekanligi aniqlandi. Xususan, ilm-ma’rifatga intilish, axloqiy kamolot, mehnatsevarlik, intizom, mas’uliyat va mustaqil fikrlashga oid qarashlar zamonaviy oliy ta’lim jarayonining tarbiyaviy maqsadlari bilan uyg‘unlashadi.

Avvalo, Avloniy qarashlarida ilm-ma’rifat inson kamolotining muhim sharti sifatida namoyon bo‘ladi. Mutafakkir bilim olishni insonning dunyoqarashini kengaytiruvchi, tafakkurini rivojlantiruvchi va jamiyatdagi o‘rnini belgilovchi omil sifatida talqin qiladi [1]. Ushbu g‘oyalarni oliy ta’lim jarayonida talabalarga fanlarning amaliy ahamiyatini tushuntirish, egallanayotgan kasbiy bilimlarning kelajakdagi faoliyat bilan bog‘liqligini ko‘rsatish orqali amalga oshirish mumkin. Bunda bilim olish faqat baho yoki nazorat natijasiga erishish vositasi emas, balki shaxsiy va kasbiy kamolotning zaruriy sharti sifatida anglanadi.

Avloniy merosida axloqiy tarbiya va shaxsiy mas’uliyat masalalariga ham alohida e’tibor qaratilgan. Talabalarda mas’uliyat, intizom, qat’iyat va mehnatsevarlik kabi fazilatlarni rivojlantirish ularning o‘quv faoliyatiga ongli munosabatini shakllantirishga yordam beradi. Xususan, topshiriqlarni o‘z vaqtida bajarish, akademik halollikka rioya qilish, mustaqil ta’limni muntazam tashkil etish va o‘z faoliyati natijalariga javobgarlik bilan yondashish ushbu fazilatlarning amaliy ifodasidir.

Mutafakkir qarashlarida muallimning tarbiyaviy ta’siri ham muhim o‘rin egallaydi. O‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki talabaning ma’naviy va intellektual rivojlanishiga ko‘maklashuvchi, unga namuna bo‘luvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli pedagogning shaxsiy namunasi, kasbiy mahorati, adolatli munosabati va talabalar bilan samarali muloqoti ularning o‘quv motivatsiyasini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Tadqiqotda Avloniy merosining kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishdagi imkoniyatlari ham asoslandi. Mutolaa talabaning intellektual rivojlanishi, mustaqil fikrlashi va bilim doirasini kengaytirishning muhim vositasidir. Shu maqsadda ta’lim jarayonida «Mutolaa kundaligi», «Bir asar — bir xulosa», «Kitobxonlar munozarasi» va «Men uchun muhim g‘oya» kabi metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

«Mutolaa kundaligi» metodida talabalar o‘qigan asarlaridagi muhim fikrlar, yangi tushunchalar va shaxsiy xulosalarni muntazam qayd etib boradilar. «Bir asar — bir xulosa» metodida Avloniy asarlarining muayyan qismini o‘qib, undagi asosiy pedagogik g‘oya yuzasidan mustaqil xulosa tayyorlaydilar. «Kitobxonlar munozarasi» metodida asardagi axloqiy va ta’limiy masalalar guruhda muhokama qilinadi. «Men uchun muhim g‘oya» metodida esa har bir talaba o‘zi uchun ahamiyatli bo‘lgan fikrni tanlab, uning zamonaviy hayotdagi o‘rnini izohlaydi.

Mazkur metodlar talabalarning o‘qish jarayoniga faol jalb etilishiga, matn ustida mustaqil ishlashiga, o‘z fikrini asoslashiga va kitobxonlikka nisbatan barqaror qiziqishining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalarini umumlashtirish asosida Avloniy asarlari vositasida talabalarda o‘qishga ijobiy munosabatni shakllantirishning to‘rt bosqichli pedagogik mexanizmi taklif etildi.

Dastlabki motivatsion bosqichda talabalarda bilim olishga qiziqish uyg‘otish, ta’limning shaxsiy va kasbiy ahamiyatini anglatish asosiy vazifa hisoblanadi. Bunda Avloniy hayoti, ma’rifatparvarlik faoliyati va asarlaridagi ilmga intilish g‘oyalaridan foydalaniladi. Suhbat, savol-javob, muammoli savollar va motivatsion muhokamalar orqali talabalarning mavzuga qiziqishi kuchaytiriladi.

Keyingi mazmuniy-kognitiv bosqichda talabalar «Turkiy guliston yoxud axloq» asaridagi ilm, axloq, mehnat, tarbiya va inson kamolotiga oid qarashlarni o‘rganadilar. Asardagi g‘oyalar zamonaviy pedagogik tushunchalar bilan qiyoslanib, ularning bugungi ta’lim jarayonidagi ahamiyati ochib beriladi. Matn tahlili, taqqoslash, klaster va muammoli vaziyatlarni o‘rganish ushbu bosqichning asosiy metodlari sifatida belgilanadi.

Faoliyatli bosqichda talabalar mustaqil ta’lim, guruhli muhokama, taqdimot, ijodiy topshiriq va loyiha ishlari orqali o‘z bilimlarini amaliy faoliyatda namoyon etadilar. Bunda talabalarning mustaqil fikrlashi, o‘zaro hamkorligi, izlanishi va o‘z nuqtayi nazarini asoslashiga sharoit yaratiladi.

Yakuniy refleksiv-baholash bosqichida talabalar o‘zlarining o‘quv faoliyati, bilim olishga munosabati va erishgan natijalarini tahlil qiladilar. Refleksiv kundalik yuritish, o‘z-o‘zini baholash, individual suhbat va rivojlanish maqsadlarini belgilash orqali ularda o‘z faoliyatiga mas’uliyat bilan yondashish ko‘nikmasi shakllantiriladi.

Taklif etilgan mexanizmning muhim jihati shundaki, uning barcha bosqichlari o‘zaro uzviy bog‘langan. Motivatsion bosqich bilim olishga qiziqish uyg‘otsa, mazmuniy-kognitiv bosqich ushbu qiziqishni zarur bilim va tushunchalar bilan boyitadi. Faoliyatli bosqich bilimlarni amaliy faoliyatga tatbiq etishga imkon bersa, refleksiv-baholash bosqichi talabaning o‘z rivojlanishini anglashiga va kelgusi maqsadlarini belgilashiga yordam beradi.

## MUHOKAMA

Tadqiqot davomida o‘rganilgan nazariy qarashlar Abdulla Avloniy pedagogik merosining zamonaviy oliy ta’lim jarayoni bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, mutafakkirning ilm-ma’rifat, axloqiy tarbiya, mehnatsevarlik va shaxsiy mas’uliyatga oid qarashlari talabalarda o‘qishga ijobiy munosabatni shakllantirish uchun muhim tarbiyaviy imkoniyatlarga ega.

Avloniy ta’lim va tarbiyani yaxlit jarayon sifatida talqin etgan. Bu yondashuv bugungi pedagogikada ham muhim ahamiyatga ega, chunki zamonaviy oliy ta’lim nafaqat bilim va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishni, balki talabalarning

ma’naviy, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishini ham nazarda tutadi. Shu jihatdan, Avloniy merosidan foydalanish ta’limning bilim berish va tarbiyalash vazifalarini o‘zaro uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

E. Deci va R. Ryan tomonidan ishlab chiqilgan ichki motivatsiya nazariyasi bilan Avloniy qarashlarini qiyosiy o‘rganish natijasida muayyan mazmuniy uyg‘unlik kuzatiladi. Jumladan, talabaning mustaqil qaror qabul qilishi, o‘z imkoniyatlarini namoyon etishi, o‘quv faoliyatida faol ishtirok etishi va erishgan natijalarini anglab borishi uning bilim olishga bo‘lgan ichki qiziqishini rivojlantirishga yordam beradi [6]. Demak, Avloniy asarlaridagi ma’rifatparvarlik g‘oyalarini talabalar mustaqilligi va shaxsiy faolligini qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim metodlari bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq.

L.S. Vygotskiyning hamkorlik va ijtimoiy muloqotga asoslangan ta’lim haqidagi qarashlari ham milliy pedagogik merosni o‘rganishda muhim metodologik ahamiyat kasb etadi. Chunki Avloniy asarlarini guruhda muhokama qilish, fikr almashish, o‘zaro savol-javob va hamkorlikdagi tahlil orqali o‘rganish talabalarning bilish faoliyatini faollashtiradi [5]. Bunday jarayonda talaba nafaqat asar mazmunini o‘zlashtiradi, balki boshqalarning fikrini tinglash, o‘z nuqtayi nazarini asoslash va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

J. Deweyning ta’limda faol tajriba va amaliy faoliyatga ustuvorlik beruvchi qarashlari ham taklif etilayotgan pedagogik mexanizmning faoliyatli bosqichi bilan mazmunan uyg‘unlashadi [7]. Bu esa Avloniy merosini o‘rganishda nazariy ma’lumotlarni amaliy topshiriqlar, ijodiy loyihalar va mustaqil izlanishlar bilan boyitish zarurligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, milliy pedagogik merosdan foydalanishda ayrim metodik jihatlarga alohida e’tibor qaratish lozim. Avvalo, tarixiy asarlarning mazmuni zamonaviy ta’lim talablari va talabalarning yosh xususiyatlariga mos holda o‘rgatilishi kerak. Ikkinchidan, talabalarga tayyor xulosalarni berish bilan cheklanmasdan, ularni mustaqil fikrlash, munosabat bildirish va dalillar asosida xulosa chiqarishga yo‘naltirish zarur. Uchinchidan, Avloniy g‘oyalarini amaliy mashg‘ulotlar, mustaqil ta’lim, kitobxonlik faoliyati va refleksiv topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq.

Tadqiqotning muhim jihatlaridan biri shundaki, o‘qishga ijobiy munosabatni faqat talabaning bilim olishga bo‘lgan qiziqishi bilan cheklab bo‘lmaydi. Bu jarayon motivatsion, mazmuniy-kognitiv, faoliyatli va refleksiv-baholash komponentlarining o‘zaro ta’siri asosida shakllanadi. Ushbu tarkibiy qismlarning birortasi yetarlicha rivojlanmasa, talabaning ta’lim jarayonidagi faolligi va mustaqil bilim olishga bo‘lgan intilishida muayyan cheklanishlar yuzaga kelishi mumkin.

Shuni ham ta’kidlash lozimki, mazkur tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega. Taklif etilgan pedagogik mexanizmning samaradorligi hozircha tajriba-sinov natijalari bilan tasdiqlanmagan. Shu sababli kelgusida oliy ta’lim muassasalarida

maxsus pedagogik tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, talabalar o‘rtasida so‘rovnomalar o‘tkazish, kuzatish va diagnostik metodlardan foydalanish hamda olingan natijalarni qiyosiy tahlil qilish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

## XULOSA

Abdulla Avloniy pedagogik merosini o‘rganish va uning ta’lim-tarbiyaga oid qarashlarini zamonaviy oliy ta’lim jarayoni bilan qiyosiy tahlil qilish natijasida mutafakkir asarlaridan talabalarda o‘qishga ijobiy munosabatni shakllantirishda samarali pedagogik vosita sifatida foydalanish mumkinligi asoslandi.

Avvalo, Avloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida ilgari surilgan ilm-ma’rifat, axloqiy tarbiya, mehnatsevarlik, intizom va mas’uliyatga oid qarashlar talabalarning ma’naviy-axloqiy rivojlanishi hamda bilim olishga ongli munosabatini shakllantirish uchun muhim nazariy asos hisoblanadi. Mazkur g‘oyalar orqali talabalarda ta’limning shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy ahamiyatini anglashga bo‘lgan ehtiyojni kuchaytirish mumkin.

Shuningdek, talabalarning o‘quv motivatsiyasini rivojlantirishda mustaqil ta’lim faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish, kitobxonlik madaniyatini shakllantirish, guruhli muhokama va ijodiy topshiriqlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday faoliyatlar talabalarning ta’lim jarayonidagi faolligini oshirish bilan birga, ularda mustaqil fikrlash, izlanish va o‘z bilimini baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Tadqiqot asosida Avloniy merosidan foydalanishning motivatsion, mazmuniy-kognitiv, faoliyatli va refleksiv-baholash bosqichlaridan iborat pedagogik mexanizmi taklif etildi. Ushbu bosqichlarning o‘zaro uyg‘unligi talabalarda bilim olishga nisbatan ichki qiziqishning rivojlanishi, o‘quv faoliyatiga mas’uliyat bilan yondashish va mustaqil ta’lim olish ehtiyojining shakllanishiga xizmat qilishi nazariy jihatdan asoslandi.

Olingan nazariy xulosalar asosida oliy ta’lim muassasalarida Abdulla Avloniy asarlarini o‘rganishga yo‘naltirilgan ma’naviy-ma’rifiy mashg‘ulotlarni tashkil etish, «Turkiy guliston yoxud axloq» asaridagi pedagogik g‘oyalarni tegishli fanlarning o‘quv mazmuniga integratsiyalash, talabalar o‘rtasida kitobxonlik tanlovlari, mutolaa klublari va ilmiy munozaralarni yo‘lga qo‘yish tavsiya etiladi.

Bundan tashqari, mustaqil ta’lim jarayonida mutolaa kundaligi, matn tahlili, ijodiy topshiriqlar va refleksiv mashqlardan foydalanish, talabalarning o‘qishga bo‘lgan munosabatini muntazam o‘rganish hamda ularning individual motivatsion xususiyatlarini hisobga olish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, Abdulla Avloniy pedagogik merosi bugungi oliy ta’lim tizimida ham o‘zining ilmiy-ma’rifiy va tarbiyaviy ahamiyatini saqlab qolmoqda. Uning asarlaridan maqsadli va metodik jihatdan to‘g‘ri foydalanish talabalarda o‘qishga ongli munosabatni, mustaqil bilim olish ehtiyojini, kitobxonlik madaniyatini va ma’naviy mas’uliyatni rivojlantirish uchun muhim pedagogik imkoniyat yaratadi.

## Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 160 b.
2. Avloniy A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2009.
3. Hasanboyeva O., Hasanboyev J., Hamidov H. Pedagogika tarixi. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2004.
4. Tolipov Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
5. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
6. Deci E.L., Ryan R.M. The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior // Psychological Inquiry. – 2000. – Vol. 11, No. 4. – P. 227–268.
7. Dewey J. Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. – New York: Macmillan, 1916.
8. Jabborova F. Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari // Interpretation and Researches. – 2025. – Vol. 1, Issue 4. – DOI: 10.71337/inlibrary.uz.international-scientific.76200.
9. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son. – https://lex.uz/docs/-5013007.